

Милутин Крунић
РАСПЕТА СРБИЈА
Почетак

Е Д И Ц И Ј А
СРБИЈА 1914–1918

Уредник
Зоран Колунџија

Наслов ориџинала:
SERBIA CRUCIFIED
The Beginning

by Lieutenant Milutin Krunich
with the and in english idiom of Leah Marie Bruce
Houghton Mifflin Company, The Bibrrside Press Cambridge,
Boston and New York, 1918

Copyright © ИК Прометеј, Нови Сад, 2017.

Издавање *Едиције Србија 1914–1918* подржали су
Министарство културе и информисања Владе Републике Србије и
Град Нови Сад – Градска управа за културу

РАСПЕТА СРБИЈА

ПОЧЕТАК

ПРОМЕТЕЈ
Нови Сад

РТС

РАДИО-ТЕЛЕВИЗИЈА СРБИЈЕ
Београд

РЕЧ ПРИРЕЂИВАЧА

Ретко када се један историчар решава да одступи од проблематике којом се бави и огледа у другој, која није типична за њега. Такав је био случај са мном и овом књигом, пошто се бавим периодом који претходи историји Срба XX века. Оправдање на које се позивам јесте црв знатижеље, типичан за све истраживаче, потреба да се открије прича иза сваке приче која дође до нас. Таква енигма за мене био је Милутин Крунић, српски поручник из Првог светског рата и слависта чувеног Беркли универзитета у САД.

Тиме што сам га профилисао, наводећи скоро неспојиве професије, читалаштву сам донекле успео да пренесем свој осећај када сам схватио на какву сам личност наишао. Све у вези са Крунићем било је загонетно и јединствено: и живот, буран и несталан, и његова дела, романтичарска, а у исто време реалистична и мрачна. О првом делу његовог живота, који је везан за Србију (1894–1916), скоро и да нема сигурних података. Једине чињенице које се о њему знају јесу оне које су на основу аутобиографских прича остале за њим. Други део живота, који је провео у САД (1916–1956), чинило ми се да је лакше пратити, с обзиром на његов положај у једној угледној установи каква је Беркли универзитет. Полагао сам велике наде у препоруке својих угледних колега, као и у архиве социјалних служби, новинских редакција и библиотека у САД, које су познате по својој документованости и ажурности. Испало је да је и овде потрага за Крунићем била тежак посао, често сведена на малобројне новинске чланке и покушаје да ступим у контакт са

људима за које сам претпостављао да су његови фамилијари. Околности које су биле посебно отежавајуће јесу приватни живот Милутина Крунића, који је релативно касно добио своје крвно потомство, и његове честе селидбе трбухом за крухом, по којима је динамично америчко друштво познато. На крају, сви моји напори су уродили плодом када су са Беркли универзитета стигли подаци о њему, издвојени из штурога досијеа који је остао за њим. Такође, од посебне вредности била је и Крунићева умрлица, објављена у Оукланду, до које сам дошао заузећем својих љубазних колега из овог града. Тиме је био остварен циљ који сам поставио пред собом, да расветлим причу која стоји иза Распете Србије, причу која се зове Милутин Крунић.

Окосницу Крунићеве књижевне заоставштине чине аутобиографске приче, настале на основу искустава која је имао као српски официр у Првом светском рату (*The Place of the Skull, Then Christs Fought Hard, The Graveyard by the Morava...*). Све су објављене у САД, на енглеском језику, и није познато да су до сада разматране у српским књижевним или историографским круговима, што данас само подвлачи њихов значај.

У његовом опусу посебно је значајна збирка коју је објавио под насловом *Serbia crucified. The Beginning* (Boston – New York, 1918). Дело је посветио непознатој госпођи Брус, за коју се, на основу његове посвете, може закључити да му је мајчински била од помоћи у првим годинама његовог живота у САД. Крунић у својој збирци помиње и помоћ извесне Леје Мари Брус око сређивања текста, те није искључена могућност да се заправо ради о истој особи.

Крунићева збирка садржи четири приче из Првог светског рата, када је био активан српски официр. Оне се хронолошки надовезују једна на другу и говоре о судбини чете којом је командовао у борбама против Бугара. У својим причама Крунић увек приповеда о два значајна фактора – о судбини свог народа током Првог светског рата и личном преживљавању тог периода, било кроз сопствено држање или емотивна искушења са

kojima se nosio. Njegovo rodoljublje, dokazano kasnijim aktivnostima u SAD, uticalo je da mu tekstovi budu puni romantizma, simboličke i slojevitih deskripcije. To je najviše uslovalo vreme kada su nastali, vreme Prvog svetskog rata, tokom koga se pojavio veliki broj publicista na svim zarađenim stranama. Iznoseći svoja iskustva, često u beletrističkoj formi, ovi ljudi su propagirali nacionalne težnje svojih naroda i time ubirali saosećanje i simpatije ostatka sveta prema njima. Sa Крунићем је само на први поглед овакав случај. Он, у духу времена, даје идиличне слике о српском народу и његовој култури, али читаоца не штеди описа ратних страха које је лично доживео – смрт недужних и слабих, мајки, деце, блиских пријатеља, ни сурове филозофије живота, по којој добре људе не затиче увек награда, као што и лоше не стиже казна за њихова дела. Управо овај део његових прича открива Крунића онаквог какав је желео да буде саслушан – као филозоф који је схватио пуну дубину људске трагедије, сасвим непотребне; као интелектуалац, који не тражи само симпатије за свој народ; као човек чије трагично искуство читаоцима непрестано намеће питање има ли смисла да се ово понови икада више?

Крунићева посвета Леи М. Брус на почетку дела указује да је своје приповетке претходно саставио на матерњем, српском језику. Пошто је збирка намењена читалаштву у САД, текст често прате Крунићеве напомене којима објашњава српске изразе и остале ствари, непознате читаоцима у САД (речи попут клепало, чича...). Свој превод Крунићевог текста растеретио сам оваквих напомена, како не бих збуњивао читаоце. Задржао сам само оне за које сам мислио да су српском читаоцу од користи. Такође, речи које је нагласио курзивом, остале су у курзиву и у српском преводу. Делу је придодат списак мање познатих имена, топонима и речи, како би допринео јасноћи текста. Ово сам учинио како не бих интервенисао у самом тексту и тиме нарушио његову прегледност. Сама чињеница да су tekstови дело аутора са српског говорног подручја, дала ми је

слободу да његове реченице преведем у духу нашег језика, онако како сам мислио да је и он желео да се изрази.

Осим стандарда које сам применио, дело Милутина Крунића обогатио сам и фотографијама из периода када су његови текстови настали. Намера ми је била да, као историчар, што прецизније документујем догађаје које је поменуо у својој збирци. За то су заслужне моје колеге из музеја и архива у Србији, који су ми своје збирке фотографија учинили доступним и тиме омогућили да остварим своју намеру.

На крају, захвалио бих се људима чија је помоћ за мене била немерљива током рада на овом подухвату. То су: Џенет Наполитано (начелница администрације Универзитета Калифорније), Кетрин Нил (архивист Банкрофт библиотеке Беркли универзитета), Кирстен Балдок (библиотекар Јавне библиотеке у Оукланду, Калифорнија), Светлана Милутиновић (кустос-историчар Народног музеја у Шапцу), Мила Савић (кустос-историчар Музеја Понишавља у Пироту), Бобан Јанковић (историчар-архивист Историјског архива у Нишу) и дугогодишњи сарадници из Народне библиотеке Стеван Сремац у Нишу.

Милан Ранђеловић

SERBIA CRUCIFIED

The Beginning

BY

LIEUTENANT MILUTIN KRUNICH

WITH THE AID IN ENGLISH IDIOM OF

LEAH MARIE BRUCE

BOSTON AND NEW YORK
HOUGHTON MIFFLIN COMPANY

The Riverside Press Cambridge

1918

ПАД НИША

„Како је ово лепа земља!”, рече Бата док је удисао чист, свеж ваздух, истежући руке у нежан загрљај којим је замишљено обухватао поља, шуме, пурпурна брда, плаве планине, бела и мирољубива села раја, који се простирао пред нашим очима, окупан у океану југарњег сунца.

„Лепа? То можеш да кажеш за одећу, капу, коња, кућу или чак за јабуку, али за ову земљу, нашу Србију, то не значи ништа. Да би је описао, мораш да се користиш песничким језиком јер поезија је земља, а њен народ песнички, или се мораш служити громовитим гласом јер су ова брда пирамиде подигнуте од костију наших предака, наслаганих и повезаних крвљу. Из њих је песма слободе грмела у страховитим биткама. Или мораш користити језик суза, јер су ови потоци сузе петовековних робова, или њихову песму, јер Србин пева било да живи у слободи или чезне за њом у робовским ланцима. Певај ми, Бато! Тако ћу најбоље да те разумем”, рече Спале који је седео до врата вагона.

Бата се на тренутак уозбиљи, а затим горко осмехну.

„Ми, уметници, никада не можемо да будемо природни. Преклиње ме да певам док умире! Срце му тражи песму док га 'двојица' већ држе, један за косу а други за стопало. Трећи, хм, његов 'рођени брат', подигао је своју 'братску' руку у којој се пресијава отровни нож којим хоће да прободе његово срце док оно пева. Знате да су бугарске народне одлике мржња и бити тих, јер други нож који мораш да имаш држиш својим зубима.”

„То је разлика међу браћом – они држе *нож* својим зубима, па не могу да певају. *Ми* имамо посве другачију традицију – певај ми 'вечну песму'!”

Моји племенити другови! Обојица су били уметници. Бата је био песник. Упадљива, снажна и здрава фигура младог и савременог српског Парнасуса. Спале је био сликар, идеалистичка душа, прави уметник целим својим бићем. Као прави цвет једног уметничког народа покушавао је, како поезијом тако и бојама, да изрази своје срце. Својом необичном интелигенцијом, великим радом, несаломивом вољом и божанским генијем, Спале је тежио томе да повеже модерно сликарство са традиционалним, да дâ глас народним осећањима и тиме народној уметности утре нови правац; да од патријархалне једноставности развије нову и сјајну епоху којој ће европски критичари наћи место у свету уметности. У овоме је касније успео. Овој уметности су се дивили у париским и лондонским салонима. Спалетово име је у то време почело да сјаји заједно са именима других српских звезда: Мештровића, Вучетића, Роксандића, Јовановића, Буковца, Вукановића, Глишића и Предића, чији су радови били, као и Спалетови, интерпретација српске народне уметности.

Бата и Спале су били млади, али су својим радом стекли висока места у српском друштву. Обојица су, својим великим знањем, вољом, снагом и неумирућом љубављу према отаџбини, стали на чело „Младе Србије” и водили је својим генијем ка срећној будућности.

Сваки је у свом правцу тежио да покаже свету двадесетог века како Србија, напредујући на свим пољима на којима су се развиле остале европске земље, иако мала, има право не само да буде слободна земља, већ и да због свих својих постигнућа у друштву буде сврстана у модерне земље. Рад ове двојице младих, као и рад читаве нације у каснијем периоду, напредовао је чудновато лепо и са невероватним успехом. Уметност је живот народа, скала којом се рачуна његова вредност, светлост која осветљава народ и читавом свету показује његов живот.

Уметници су творци ове светлости; предводници и прваци које славе велики људи. Свакако да су Бата и Спале почели да осећају сласт лепе, заслужене славе.

А сада? Нема више песника, нема више сликара, нема уметности нити славе. Има само војника, очајних бранитеља слободе. Слобода је мајка уметности, а уметност је живот. Када нема слободе, онда нема ни уметности, нема живота. Сада народи који су били поносни на *своју* слободу и *своју* уметност јуре да униште српску слободу, слободу наше добре мајке која је створила тако лепу, здраву, слатку и чудесну децу. Па ипак, та деца бране своју мајку и умиру за њу. Постају као једно: песник уз ковача, министар уз радника, сликар уз сељака, господин уз пастира. Сви иду у један ред, ред војника, бранитеља, живога зида храбрих прса са само једном мишљу – смрт или слобода.

Из овог разлога су се Бата и Спале, као обични поручници, измешали са педесеторицом простих војника у отвореним вагонима којима се у време мира превозе волови и свиње, и путовали су према Пироту, како би формирали трећи зид против трећег непријатеља, „брата” Бугарина.

Десило се оно чега су се српске дипломате највише плашили; оно што су савезнички амбасадори са највећим напором покушавали да спрече – Србија је опкољена. Србија, камен спотицања кајзера и његових јункера, неуморни стражар на истоку, дубока препрека на путу до Индије, пирамида која је разбила таласе тевтонске најезде, кључ победе Централних сила. Њен народ, збир хероја који је на свој начин објаснио *Drang nach Osten*, мала црна страшила на сред Потсдама, буба у оку *величанственој* Цезара. Да, чврсти зид храбрих прса сада се повија. Зар легиони две „најјаче светске силе” нису довољни за малену Србију? Зар страшни тифус, који је учинио више зла од јункера и Мађара, није био довољан за сироте Србе?

Не, то није било довољно јер Србија и даље истрајава, и даље живи. Видевши своје слабости и плашећи се нових српских победа, кајзер на тренутак заборавља част својих јункера, те једним мигом наређује свом сервилном вазалу да покрене на

Србију бугарски народ, народ који је гори од овог слуге* и народ који, нажалост, зна где се братско срце налази. Од када је почео рат, српски народ се надао да ће у овом критичном тренутку Бугари, са својом слободном мишљу, словенским саосећањем и демократском нарави, покидати једним замахом црни застор којим су им Немци покрили очи и напоскон угледати светлост истине.

Али авај! Сада су Срби уверени да је бугарски народ заиста роб морала, слепи коњ кога је странац Кобург својом вољом водао немачком уздом.

Били су уништени Београд, Шабац, Ваљево, Лозница и Смедерево. Али шта то значи кајзеру? Ништа. Он хоће само срце Србије, тачку која спаја Берлин и Багдад. Да, њему треба Ниш. Али има доста од Саве до Нишаве и веома је тежак пут преко Багрданске клисуре, српског грудобрана који брани и скрива срце. Зато је потребан „брат” који тачно зна где се то срце налази. Овај „брат”, са једним ножем у руци а другим у зубима, са знаком мржње на челу, тихо иде ка братском срцу. Од тог тренутка почела је српска агонија. Смрт је напоскон нашла најпогодније место за себе.

И даље се ти људи, српски војници, збијени у великом вагону као зрневље пшенице у руци сиромаша, нагињу преко нас и истежу своје главе преко широм отворених врата, како би видели божанствени приказ који пролази пред њиховим очима. И посматрајући тако драга сеоца, њихове беле цркве, њихова поља и брда, сву ову романтичну лепоту и своје песништво, њихова срца, затрлована слаткастим мирисом слободног и величанственог заласка сунца, почињу да дрхте од снажне емоције. Одједном песма загрме из њихових груди.

*Јој, какву муку носим, Кајка!
Како да се удаш, шужна ли ти мајка?*

* Ово се односи на бугарског краља Фердинанда Кобурга и премијера бугарске ратне владе Васиља Радославова [М. Р.].

*Еј, јој, јој, мало има младâ,
Еј, јој, јој, мало има младâ,
Чувају оне обећане вама.*

*Види какве љушке војска носи, мајко!
Сјасиће нас, врајини се,
удаћу се њада.*

*Еј, јој, јој, мало има младâ,
Еј, јој, јој, мало има младâ,
Чувају оне обећане вама.*

Ово је песма мог пука. Сваки српски пук има своју песму коју су саставили његови војници. Не могу да објасним шта ова песма значи за војнике. То је света ствар, молитва, нада, снага, живот. Песма је најбољи израз и тумач пука. Са њом пук иде у битку, уз њу се војник бори. Она му даје снагу и храброст, она га лечи и брани. Са њом он *ѝне*.

Стварно, у мом народу има нечег чудног што сам ретко сре-тао код других народа. Нешто тако моћно, тако истински лепо, чисто и узвишено да се једино може изразити једним језиком, песничким. Зато је песма увек на уснама Србина. Он уз њу говори, он њоме испољава жеље свога срца за лепотом и слободом. А војници су очеви и браћа која бране ту лепоту и слободу. Можда због овога сваки српски пук има своју песму.

„Мој дивни народе!”, рече Бора који је седео поред мене до врата, сав дрхтећи од емоција. Био је млађи водник, наш клиња, најмлађи у мом воду. Имао је румене образе и невине очи којима је до сада у свету тражио само лепоту. Сада су те очи биле испуњене сузама.

„Да, мој дивни народе”, рече Спале, „песма је чудо! Изабрали су песму да им буде идеал у животу, њихов учитељ и најснажнија помоћ. Српски народ зна моћ песме. У својој једноставности они кажу: 'Песма нас је одржала, њојзи хвала'. Да, песме су нас снажиле кроз векове турског ропства. Песме су нам дале слободу, отвориле широм врата срећне будућности. Песме су ос-

ветиле Косово и ослободиле нашу браћу. Те песме живе у пољима, шумама и планинама; живе у грудима српског народа. Зато смо још увек живи и зато је сада потребна сва Крупова Култура, сва мефистофелска филозофија, сви ђаволски планови, швапске легије, милиони 'браће', глад, жеђ, страхоте и све што се може замислити, да би се уништила ова песма. И сачувај ме, Боже, све те легије и милиони, десет према један, могу уништити, убити и смрвити у прашину све осим једне ствари, а то је српска песма. Када нам читав пук буде уништен, његова песма лебдеће над његовим остацима и тада би, својом чудесном моћи, из вечног живота могла да створи поново нови живот, нову будућност."

Тако збори Србин, а грмљавина његове песме, која је надјачала звекетање вагона, беше најбољи доказ истинитости његових речи.

А воз, не марећи за ове узвишене тренутке, убрза и настави да нас вози право у хладну и страшну стварност.

Када смо стигли у Пирот, рат још увек није био објављен, јер су се дипломате још увек надмудривали. То је било надметање пуно срама, пошто Бугари нису имали основни разлог због којег је требало да нам објаве рат. Није било разлога који би био прихватљив у очима поштеног света. Свакако да су Бугари током овог надмудривања били у тешком положају, положају на који нису били навикли. Пре само две године они су напали Србе, њихове дојучерашње савезнике, без дипломатске увертуре и објаве рата. Пре две године, знајући да немају разлога нити оруђа да се боре дипломатски – што је први услов демократског постојања – и плашећи се да, као људи обасјани божанском светлошћу, крену у частан бој, изабрали су трећи начин – начин хијена и гуја, по коме је „Цар-Кобург” наредио својој „храброј деци” да нападну Србе по мрклој ноћи.

Штавише, како би подла ствар могла да буде комплетна и савршена, бугарски официри су вечерали те ноћи са српским, делили њихов хлеб, док им се у џеповима налазило писано

наређење за овај напад. Права вечера Јуде Искаротског у двадесетом веку! У то време могло им се да наступе овако јер је ствар била „локалне природе”, а имали су, осим тога, и подршку Аустрије.

Али *saga* је било потпуно другачије. Сада ствар није била „локалне природе”. Сада истина није била скривена од очију света „балканском тмином” и „Балплацом у Бечу”, већ управо супротно – Аргусове очи биле су упрте на Балкан. Сад им је био потребан разлог због којег би брат требало да раздере братско срце. Била им је потребна права основа за рат – ултиматум, прекид дипломатских односа и званична објава рата, јер је време Атиле и Аларика одавно прошло. Авај! Ни две године не прођоше! У страшној потреби за основним разлогом за рат, Кобург, син тевтонског племена, нашао га је на генијалан начин. Била је то Македонија!

Године 1913. Македонија је била разлог за рат, али у то време бугарска дипломатија није се усуђивала да се часно бори овим адутом, пошто смо сви ми добро били упознати са овим питањем. Бугари су знали врло добро да је за њих Македонија била само добар залог којим би могли да утоле свој мегаломански апетит. Али за Србе Македонија је значила све, прошлост и будућност, средиште српске државе, дело српских напора, колевку славе и песме. Једном речју, душа Србије. Пошто се у то време Бугари нису усуђивали да се око тога боре са Балканцима, сада, верујући у снагу лажи, они то питање храбро износе за зеленим столом међу странце.

Обмањивост је део бугарског карактера. Чак су и 1913. године Кобургове незналице, кварњаци и плаћени учењаци покушавали свом снагом да докажу како је из етнографских разлога Македонија требало да буде Бугарска.* Ове лажи им нису

* Фебруара 1913. године Бугарска академија је, у виду брошуре, објавила протест против српске политичке и војне контроле житеља Македоније, који су по етнолошкој основи Бугари, па су их као такве тлачили Срби. Господин Стојановић, секретар Српске краљевске академије, 9. маја 1913. године је свим страним академијама, друштвима и библиотекама послао декларацију са заседања српске

прошле код Срба и осталих Словена. Сада исто покушавају пред странцима. Како погрешна ствар! Каква мизерност! Дух пун ропске амбиције, дух који одликује бугарски народ! Па ипак, ти странци су били савезници Срба. Ратујући заједно са њима, они су их добро упознали, посебно њихове душе. А српска душа је била управо ова Македонија коју Бугари траже за себе: ропска утвара тражи српску душу! „Странци” су брзо схватили истину и њоме расветлили бугарске лажи. Али „бугарски цар” није марио за то, те је бугарски народ, као што сам рекао, роб, слепи коњ који Тевтонац, по старом обичају свог племена, тера Геслеровим мамузама, презрен чак и од њиховог великог Шилера.

У овим критичним тренуцима савезничке дипломате здружују се са српским. Они схватају безусловну потребу за српском независношћу и настављају, чак и против своје воље, ову ружну, јадну борбу, нудећи свом противнику неописиве жртве – половину српске душе. Али Фердинанд „остаје хладан” (јер није била у питању душа, већ срце Србије, Ниш, циљ европског рата), а бугарски народ слеп, јер – о, срама – међу њима се никада неће родити Вилијем Тел. Видевши да се у Софији сви клањају тевтонској капи, Фердинанд, охрабрен тиме што га обожавају, предузео је одлучан корак – опозива свог амбасадора из Србије.

Српски народ није седео скрушених рамена док се дешавала ова јединствена и најнезаборавнија борба у историји ратовања. Познајући, по најчемернијим искуствима, бугарски народ врло добро, знали су да је ово дипломатско надметање узалудно. Осетили су да ће их Бугари напасти, и то са треће стране, упркос огромним жртвама. Стога су храбро започели још једну борбу, борбу врло тешку, врло болну и прилично немогућу –

академије у пуном сазиву, на коме је захтевао од свих чланова да научно оповргну разлоге Бугарске академије и стога их декларишу као лажне. Декларација се завршавала са: ако Српска краљевска академија треба да уђе у политичку расправу око Македоније, онда ће се она противити много значајнијим разлозима за њено отцепљење од Србије, него што су то етнографски разлози.

борбу против природе. Када је српски народ видео да је немогуће сачинити одбрамбени зид од својих прса дужи од осам стотина миља (у то време Србија је имала једва три стотине хиљада војника), напрегли су се из све снаге да припреме природу да им помогне. Под вођством свог генералштаба, читав српски народ се претворио у раднике, са пијунцима и лопатама, и кренуо да изврши овај надљудски задатак. Срушена су брда и од њих су сачињена нова, вековима старо камење сломљено је и наслагано поново, најстрашнији врхови су досегнути и најдубљи понори истражени, посечене су шуме, поља прокопана бескрајним рововима, стари путеви су уништени а нови трасирани, токови река су преусмерени. Све је то учињено за време које је немогуће и замислити – за три недеље. Ипак, док су радили овај херкуловски посао, током кога су руке бивале кржаве а тело сломљено од исцрпљености, српски народ је и даље певао. Певају због овог гигантског посла који треба да се уради, због свог срца и због своје душе – због Ниша и Македоније. Уз ударце пијука, лопата и секира одјекивала је песма кроз ову лепоту, романтичну природу, преко ових планина и долина. Својој драгој поезији Срби су додали последње странице – песме својих пукова.

Када је мој пук стигао у Пирот, цела Друга армија је већ била тамо. Преко шездесет хиљада људи у малој вароши! Права кошница! Кошница пуна марљивих пчела које су због ђаволског режима (ово чудно запажање ће се у Новој светској енциклопедији наћи под „Пангерманизам“) оставиле свој стари посао сакупљања меда и латиле се новог – оштрења својих жаока. Кроз широм отворена врата великих складишта вириле су гомиле пијука, лопата, тестера, секира, дебала која су ношена у рукама или на ситним магарцима и колицима гомилана у велике вагоне. Затим су одвожени у свим правцима како би се од саћа, отрова и песме направила грмљавина! Такво је било време, све се мењало. Мирис цвећа је постао гас за гушење, реке – крв, шуме – „гајеви смрти“, утробе планина – страхоте, поља

– „земље суза”, гробља су постала места без граница јер било их је свуда. Цркве су постале предмети скрнављења, уметници – богаљи, човек је постао животиња. Нестало је љубави и нација се претворила у пепео. Питање је – ко је за то крив? Будућа енциклопедија ће то објаснити.

Мој пук добио је наређења да утврди положаје на левој страни вароши и десним падинама дуж реке Нишаве – то је дуг потез који се простире од Басарског камена до бугарске границе и од Страшне чуке до Батушина*. Пре свега, мој вод је требало да утврди планине око Цер-Цера, гигантске планине која је парала облаке.

Баш предвече 25. августа моја чета је стигла у подножје Цер-Цера. Наш капетан је изабрао за логор прелепу малу долину окружену стаблима дивље крушке, међу којима је жуборио и певушио прелепи весели поточић. Одатле смо могли сваког јутра да у свим правцима копамо ровове, правимо путеве и утврђујемо висове, као што је захтевано. Са запањујућом брзином подигнути су шатори у четири праве линије и убрзо се плави дим дизао навише са краја долине, где су кувари спремали вечеру.

Капетан је сместа позвао Спалета, који је у мојој чети био заповедник Другог вода. Водник Чеда, обичан сељак, али изврстан човек и стари ратник, био је заповедник Трећег вода. Трајло, исто водник и сељак, дошао је из најдивљијег и најбродовитијег дела Србије. Био је прави херој и заповедник Четвртог вода. Ја сам био заповедник Првог вода. Добио сам задатак да се са њима попнем на врх Цер-Цера и тамо покупим инструкције јер нисмо имали времена за губљење. Бора, који је био обичан водник у мом воду, кренуо је са нама јер је био обичај да се саветујемо и са њим пошто је био студент, дакле паметан момак, наш пријатељ у време мира, а и навикли смо на његов осмех, шалу, смех и вечито певање.

* И поред великог напора да преко колега етнолога који познају пиротски крај откријем који је топоним у питању, Крунићев *Batooshin* ми је остао непознаница [М. Р.].